

TILLMANN J. A.: MÁS-VILÁGI MEGFIGYELÉSEK. UTAK ÉS UTAZÓK. TYPOTEX KIADÓ, BUDAPEST, 2011.

Az új médiumok tudománya iránti érdeklődés meghatározza Tillmann J. A. gondolkodását. Andrei Pleșu, Hannes Böhringer, Vilém Flusser, Paul Virillio munkái állnak értelmezései középpontjában. A felsorolt gondolkodók főként a tárgyi-technikai-virtuális valóságok adta korlátok tanulmányozására fordítanak figyelmet. Az írások referenciális alapját a sebesség, fluxus, sodródás, valamint a távolság, térközök, változás stb. fogalmak alkotják (az intermedialitáshoz, médiumelmélethez, médiumtechnológiához kötődnek). Az általuk képviselt diskurzusformák leginkább a filozófiához állnak közel, ám valójában (miként Andrei Pleșu írja) „egy szakterület peremén” helyezkednek el, mivel célkitűzéseik alapköve a „határvonalak kirajzolása, nem pedig rendszeres, elmélyült fejtegetés.”¹ Mindezek hatása a Tillmann-szövegeken kimutatható. Ha az utóbbi időben keletkezett kiadványokat összevetjük a korábbiakkal, azt láthatjuk, hogy Tillmann J. A. sokat tett azért, hogy megismerjük a tárgykörben kiadott írások meghatározó jellemvonásait. Talán nem túlzás azt állítani, hogy feladatának tekinti a referenciák közvetítését. Munkássága során arra fókuszál, hogy a (möglegzősen homogén) tradíció a hazai művészetfilozófiai diskurzusban megtartsa specifikumát. Mivel ezt a diskurzusformát szabad mezőn művelik, „mindattól érintve, ami körülvesz”², kevés lehetőség adódik az általánosításoktól mentes vizsgálódásra (nehézséggel jár kiküszöbölni a redundáns tévképzeteket). Tillmann azonban inherens követelménynek tartja a másként-értés, másként-gondolkodás megvalósulását. Publikált művei ennek a filozófiai fakultásokon kívül rekedt szövegek értelmezésével alkotnak harmóniát, útleírások, interjúk és interjúorozatok épülnek erre a beállítódásra.

Az idézett szerzőkkel való közvetlen kapcsolat, vagy ezek hatása már a Szigetek a szemhatáron című könyvében (Holnap Kiadó, Budapest, 1992) nyilvánvaló. Későbbi szövegeiben egyre inkább a képzőművészet, irodalom, vallás, szociológia és antropológia egyes aspektusai válnak jelentésformálóvá. Ezek a legutóbbi könyvében, a Más-világi megfigyelések (Libri, 2011) című esszégyűjteményben is meghatározó komponensek. (A könyv a Szokatlan szempontok sorozatban jelent meg.) Az interdiszciplináris megközelítés révén látszólag az akadémikus filozófiától történő elhatárolódás kezdődik, ám valójában a klasszikus szempontok új narratológiai keretekben történő alkalmazására figyelhetünk fel. Az esztétikai hatást tekintve sem mellékes, hogy egyes jelentéstartalmak feltárásához az antik filozófia életbölcselete, illetve a fenomenológia, hermeneutika közvetítésén keresztül érünk el. S ha összehasonlítjuk az írásokat, könnyen kialakulhat bennünk a meggyőződés, hogy a filozófiai és médiumelméleti vonatkozások is egyforma jelentőségűek; hogy például az életmóddal (*ordo vivendi*) vagy az életművészettel (lásd a Műhely folyóirat 2001/5-ös különszámát) kapcsolatos kontemplatív fejezetek a filozófiai fakultásokon kívül rekedt szövegek értelmezésével alkotnak harmóniát. Mindkét referencia szuverén. Az egyik az ókori görög filozófiához való visszatérést szavatolja, a másik a filozófiai kánonban még nem rögzült feljegyzések maradandóvá tételéért folytat harcot. Az életművészet érvelési szempontjai az antik filozófiából eredeztethetőek. Hannes Böhringer (akinek művei Tillmann fordításában jelentek meg magyarul) az életművészet definíciójával kapcsolatosan a következőkre hívja fel a figyelmet: „Az antik gyógyító-filozófikus életművészet egy ésszerű életvezetésre irányult – például a nyugalom és a mozgás megfelelő mértékére –, ahogy a régi orvosok és a filozófusok nevezték: kontemplációra (= teória) és praxisra.”³ A koncepció változatai, módosításokkal, a filozófiai és teológiai fejtegetésekben éltek tovább. Az előzmények figyelembevétele segítségével pedig „megint vissza lehet térni az antik életművészethez, és tisztábban lehet látni, hogy összességében az antik filozófia is ennek az öntudatos megfontoltságnak, az elveszett bölcsesség reflexiójának egyik formája”⁴. Ebben az értelemben válik például az életművészet a Más-világi megfigyelésekben is szervezőelvé.

De vajon összekapcsolódnak-e ezek a vonatkozások az utazási irodalommal? Annak alapján, hogy az esszé címe utazással kapcsolatos szempontokat idéz, joggal feltételezhetjük, hogy a mű a közismert útleírásokhoz, útinaplókhoz, esetleg útlevelekhez hasonló. Éppen ezért, noha az írás műfaja és hangneme másfajta összefüggéseket sugall, az összeállított tematika megértése szempontjából érdemes felidézni néhány utazással kapcsolatos belátást. Kiemelném például Baktay Ervinnek az útleírás, illetve a személyes élményeket is magába foglaló írás közötti különbségről szóló vélekedéseit. Baktay, a Tillmann által is látogatott térség elismert kutatója, a következőket írja Indiai éveim című kétkötetes munkájának Előszavában: „Ez a könyv nem tanulmány vagy útleírás, mert ezúttal személyes élményeim, eszméléseim és érzéseim, olykor megismeréseimen át azt a belső kapcsolatot szeretném feltárni, amely elszakíthatatlanul szövődött India közt és köztém.”⁵ Ez a gondolat a Más-világi megfigyelésekben is megtalálható. De a nehézséget az okozza, hogy Tillmann könyvében korántsem egyértelmű, mit nevezünk a szöveg tárgyának: a keleti barangolások során tett esetleges felfedezéseket, vagy az utazásokhoz társuló gondolati tartalmakat. A kettő alapviszonyát tekintve kevésbé szolgál útmutatásul, hogy a könyv fejezetcímei a világjárók irodalmának jól ismert vonatkozásait idézik. Arról, hogy egyes utazókkal Tillmann részletesebben is foglalkozott, magában a műben csupán egy-egy elszórt utalás alapján értesülünk. Ezek között említhető Claude Lévi-Strauss Szomorú trópusok című antropológiai írása (amely az utazásban munkáló mítoszalkotó tényezőre hívta fel a szerző figyelmét), valamint James Cook, Charles Darwin, Bruce Chatwin, Clifford Geertz feljegyzései.

A tizenhárom rövid fejezetre tagolódó mű a címe, illetve alcíme (Utak és utazók) révén kettős pozíciót vesz fel: a teória és praxis egymásrataltságát hangsúlyozza. Igen szemléletesen, a főcímben a kontempláció kap hangot, az alcímben viszont már egy pragmatikai mozzanat jelenik meg, s a könyv belső építkezését is inkább ez szervezi. Térben az utazás helyszínei, valamint az ehhez társuló tapasztalatok, hívószavak igazítják el az olvasót: Athén, kertek, a határtalan, Nepál, Tibet, Velence, Jeruzsálem. Időben pedig az egyes fejezetek végén található dátumok szolgálnak útmutatásul: az utazásokra ezek szerint 2007–2008-ban, másokra korábban, 1995–96-ban vagy 1998-ban került sor. Az utolsó fejezet, melyben a világjárás „művészetéről” olvashatunk, dátum nélküli. Ez a rész mint összefoglalás, az utazás jelentőségéről ír. Az utazást Tillmann mint a filozofálás egyik alapvető metaforáját értelmezi. A (magyar) utazási irodalomhoz hasonlóan is nyilvánvaló, hogy a Más-világi megfigyelésekben hangsúlyosabb ez a megközelítési mód.

A fejezetek címei intertextuális viszonyban állnak a szerző korábbi műveivel. Így például a harmadik esszé (Kerteken keresztül) a Távkeretek (1997) című szöveget idézi. Az Úti szerelékem pedig az utazás során használt tárgyak felvázolására törekszik: ehhez hasonlót Eva Maria Schön Was ich besitze (2004) című filmjében láthatunk, ahol Tillmann mint a film egyik szereplője idézi azokat a dolgokat, melyeket utazásai során magával visz, magánál tart (részlet a YouTube-on). Meglepő a hasonlóság a két forrás között: a Más-világi megfigyelésekben felsorolt instrumentumokat leírás ismerteti (lásd a Testemen, Kicsit távolabb tulajdon testemtől, Útitáskám című alfejezeteket). A film, ehelyett, főnevek felsorolása révén adja tudunkra ugyanezt. A felsorolás mindkét esetben arra az evidenciára emlékeztet, hogy a tárgyak sohasem pusztán funkciókkal kapcsolatban fontosak számunkra. A tárgyak az alany

világzemléletét hordozzák. Ha a két forrásra összpontosítunk, egyre inkább magától értetődővé válik, hogy Tillmann számára inkább azok a tárgyak érdekesek, melyek a külvilágtól való „távolságtéremtés” (45.) eszközeiként funkcionálnak. Például következetesen használ földugókat, ami értelmezésében „a külsőnek, a külvilágnak való kiszolgáltatottság kinyilvánítása. A környezettől való függés, a koncentráció- és a kiszakadóképesség hiányának nyílt vállalása.” (129.) Ha „jelen van” a világban, a hétköznapi élet egyes jelenségeit, illetve a látogatott országok kulturális különbözőségét is ilyen szempontból vizsgálja. Hagyományos értelemben tehát ezek a részek sem elmélyült elemzések, inkább olyan gondolati tartalmak, melyek egy-egy apró észrevételt közölnek. Tillmann a látszat mögötti effektusokat figyelve jut el a külvárosok, ipari negyedek környékére, hogy rálátása legyen a „más helyeken múltó életek” mechanizmusaira. A „résztevő terepmunka” során (38.) fürdőket, nepáli kolostorokat, templomokat, indiai szerzeteseket látogat meg, kisebb helyi túrakon vesz részt, apró falvakban sétál. Noha az esszék tartalmazznak szemelvényeket Blanchot, Wittgenstein, Heidegger, Deleuze reflexióiból, az értelmező megismerés helyett ezek is csupán a kedélyes ráhagyatkozás miatt fontosak. Tillmann több szöveghelyen kiindulópontként utal egyes szöveghelyekre, biztosítva az olvasót arról, hogy a világra irányuló hermeneutikai tapasztalat során érdemes figyelniük rájuk. A tartalom szempontjából jelentősebb szerepet töltenek be azok az utazások, melyeket a filozófia el-gondolások alkalmával tetek a médiumelmélet filozófusai, köztük Tillmann. Az el-gondolások itt azért fontosak, mert ezek során szükségszerű törésvonalak jönnek létre, a szubjektum réseket fedez fel a világban, ezért lakhatóságának körülményei megváltoznak. „Ahol a polisz már nem fókuszálja a világot, ahol már – nem számszerűen, hanem filozófiai értelemben – nem világváros, ott a filozófus számára a világ válik várossá, melyben él” – írja Hannes Böhringer.⁶ Am Tillmann művében a „kiterjesztés” kapcsán felmerülő etikai-filozófiai kérdésekre (miként Montaigne esszéiben) nem kapunk választ.

A felületi vizsgálódás a mű célkitűzését követi. Tillmann a „repülés” időszakában (több helyen is így nevezi a gondolkodást⁷) elhagyja az empirikus tényekkel szembeni, hivatkozott, öngazolást. Benyomások, gondolatnyalábok, más világok intellektuális tapasztalata szervezi az ismeretlen tájak szemlélőjének befogadástörténetét. Így jöhet létre a könyv fő szervezőelvéként is azonosítható létállapot, „a tétlen és tevékeny tűnődés, a megfigyelő részvét és a magammal hozott megmunkálnivaló” egysége (44.). Ez a Más-világi megfigyelésekben valójában egyféle „egzisztenciális megoldás”-nak tekinthető. Az esszék gondolatmenete azt sugallja, hogy az útra kelést belső mechanizmusok irányítják. Az utazást a médiumelmélet filozófusai néhol mint apodémia („késztetés a város falai alkotta mesterséges akadály ... átlépésére”⁸), acedia („indítéka az elutasított közelség”⁹), vagy pedig mint aszkézis (nem útra kelni) írják le. Tillmann könyvében az utazás ezek együtteseként definiálható. Az egzotikum iránti vágyunk, miként a szövegek utalnak rá, sokszor egy olyan szellemi beállítódásnak a függvénye, melynek alapja a halogatás. Így lehet az utazás közvetlen példája/metaforája a filozófia. Amikor filozofálunk – vallja Tillmann –, úti előkészületeket teszünk. „A filozófia annak művészete, miként lehet (szinte) útra készen otthon maradni.” (161.) A könyv szerzője szerint az analitikus eszközök használatának, azaz a másként gondolkodásnak (filozofálásnak) van egy nagy előnye az (iparosodó) utazással szemben: szinkronban maradhatunk a világgal. Vélhetőleg azért is választja több alkalommal az út megtétele helyett a visszavonulást, mert ilyenkor teszi meg az igazán nagy „távolságokat”...

JEGYZETEK

1 Andrei Pleșu: A madarak nyelve. Ford. Horváth Andor. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2000. 6.

2 Böhringer, Szinte semmi, 119.

3 Hannes Böhringer: Kísérletek és tévelygések. Fordította Tillmann J. A., Balassi Kiadó – BAE Tartóshullám, Budapest, 1995, 82.

4 Hannes Böhringer: Kísérletek és tévelygések. Fordította Tillmann J. A., Balassi Kiadó – BAE Tartóshullám, Budapest, 1995, 82.

5 Baktay Ervin: Indiai éveim. Révai, Budapest, 1938, 1.

6 Böhringer, i. m., 50.

7 Távkeretek című művében például a Gagarin űrutazása során készült hangfelvételt Tillmann a következő gondolatokkal konferálja fel: „Az első űrhajós annak idején tapasztalatairól földi hallgatóságának ... azt mondta, amit íróasztalomnál ülve többnyire magam is elmondhatok: „Jó a kilátás. Látom a Földet. Mindent látni lehet. Néhány területet felhők borítanak. Minden rendben van. Jól érzem magam. Folytatom a repülést.”

8 Pleșu, i. m., 205.

9 Pleșu, i. m., 206.

Kategória: Téka

Denumire autor: Pál-Lukács Zsófia

Látó Szépirodalmi Folyóirat